

En het dorp zal duren ...

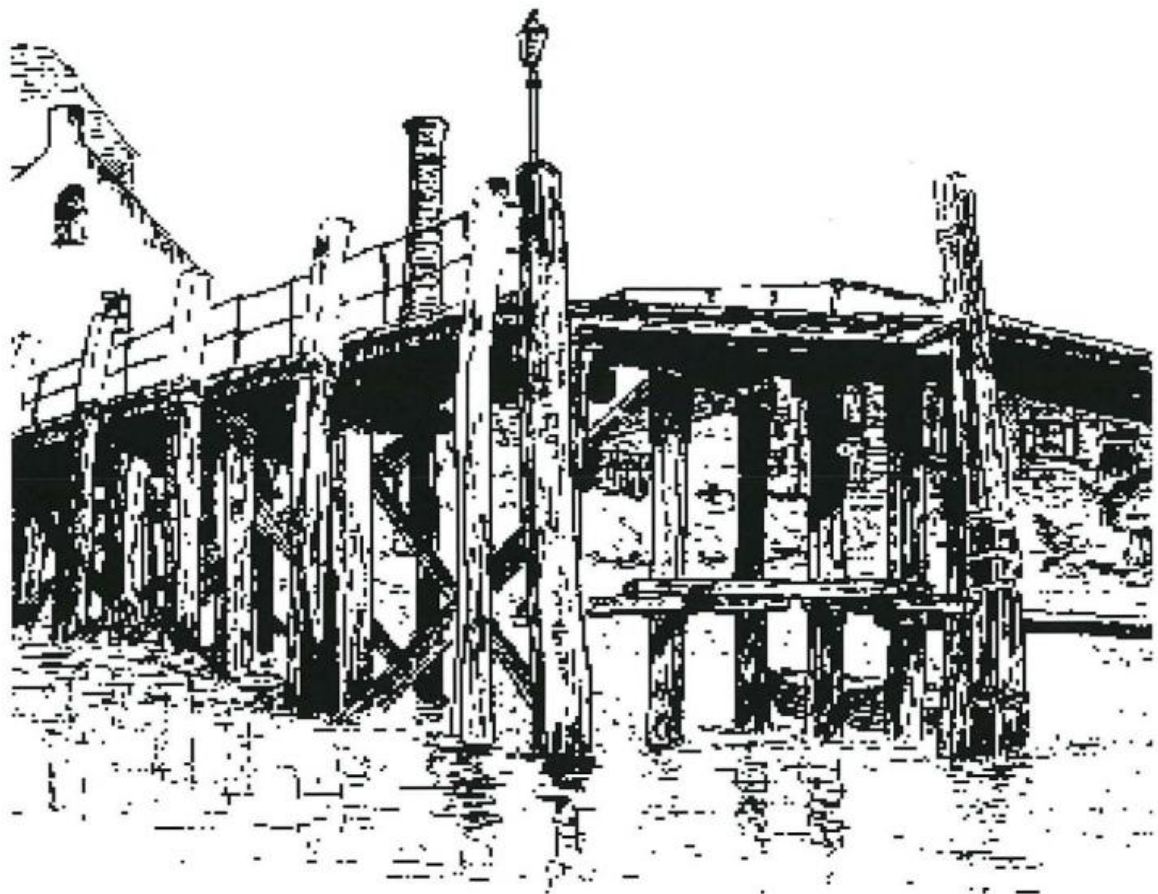
De steiger aan de Schelde te Steendorp

nr 22 - april-juni 2004

trimestriëel tijdschrift van het heemkundig genootschap
"van wittthem" Beersel

En het dorp zal duren ...

De steiger aan de Schelde te Steendorp

nr 22 - april-juni 2004

trimestrieel tijdschrift van het heemkundig genootschap
"van witthem" Beersel

Inhoud

<i>Voorwoord</i>		
MARC DESMEDT		5
<i>Zij kwamen uit het Land van Waas</i>		
PAUL BLYWEERT		6
<i>Het hoefbeslag</i>		
JAN BRASSINE		23
<i>Het verhaal van de Herisem graanmolen</i>		
JOS DE GELAS		34
<i>Colofon</i>		40

Voorwoord

MARC DESMEDT

Op 17 en 18 april 2004 nemen de Cultuurraad, het Heemkundig Genootschap en de archiefdienst van onze gemeente deel aan de Erfgoeddag die deze maal in het teken staat van "'t zit in de familie".

Naast een tentoonstelling over vondelingen (zie hierover het artikel Voorouders ... gevonden? in de nummers 5, 6 en 7) is er een fototentoonstelling over oude familiefoto's van vóór 1940. Voor de jongsten is er een atelier, waar een heuse stamboom in elkaar gepuzzeld wordt en waar een wapenschild kan getekend worden of waar de kleinsten een mobiel met ouders en grootouders kunnen knutselen.

Verder tonen we voor het eerst de genealogische databank van de gemeente Beersel.

Het evenement echter wordt de ontmoeting van de afstammelingen van de Oost-Vlaamse families die omstreeks 1865 van Steendorp, Bazel, Temse en Sint-Niklaas naar Lot verhuisden met de hoop er een betere toekomst te vinden. Paul Blyweert zal er op vrijdag 16 en zondag 18 een lezing houden over deze "volksverhuizing".

In dit nummer vormt zijn artikel "Zij kwamen uit het Land van Waas" dan ook het hoofdartikel.

Jan Brassine neemt ons mee naar de smidse van de familie Smulders. In een artikel dat hij de titel "Het hoefbeslag" geeft, maakt hij kanttekeningen rond een verzameling hoefijzers, vervaardigd door smid Omer Smulders.

In het derde artikel van dit nummer maakt Jos De Gelas kanttekeningen, waarbij hij aantoonst dat de Herisemmolen, zij het in beperkte mate, ook als graanmolen dienst deed.

Wij wensen onze lezers veel leesgenot.

Ze kwamen uit het Land van Waas

PAUL BLYWEERT

Inleiding

Tijdens de vergadering van de Kamer van 9 november 1926 legde Henri Jaspar, Eerste Minister en Minister van Binnenlandse Zaken, een "Wetsontwerp tot oprichting der gemeente Loth" neer.

Na bespreking in Kamer en Senaat volgde op 8 april 1927 de publicatie in het Staatsblad. Lot was van toen een zelfstandige gemeente.

Op zondagnamiddag 31 augustus 1952, als hoogtepunt van de viering van het 25-jarig bestaan van de gemeente, trok een historische stoet door de straten van Lot. Gestart op 25, 26 en 27 mei 1952, datum van de jaarlijkse kermis "Over de Vaart", gevolgd door vieringen in de wijken Acqueduc-Carré (7, 8 en 9 mei), Lot-Centrum (12, 13 en 14 juli), Kesterbeek (26, 27 en 28 juli) en Statiewijk (2 en 3 augustus) werden de feestelijkheden besloten met een "officiële jubeldag" de laatste zondag van augustus 1952.

Dertig praalwagens illustreerden een aantal momenten uit de geschiedenis van Lot. Meer dan de helft ervan verwees naar feiten uit de periode tijdens dewelke de gemeente nog niet zelfstandig was maar gedeeltelijk tot Sint-Pieters-Leeuw (van de Steenweg op Bergen tot de Laaktbrug) en gedeeltelijk tot Dworp (over de Laaktbrug) behoorde.

De stoet werd gevormd in de Stationsstraat, tegen de Steenweg op Bergen. Hij trok voorbij het gemeentehuis en volgde dan de Dworpsestraat, Kerkstraat, Beerselsestraat, Kerkhofstraat, Kesterbeeklaan, Lakenberg, Dworpsestraat en werd ontbonden aan het "Pleintje Decort" (hoek Dworpsestraat en huidige Pastoriestraat).

"Kroniek van Vijf en Twintig Jaar - 1927 Lot 1952" geeft bij wagen 9 volgende omschrijving: "Zij komen per trekschuit uit het Waasland de Carré bevolken, door Kristen Syndicaat. Omtrent 1860 wierf de weverij Scheppers werkvolk aan in het land van Waas. Deze deden de verhuis per trekschuit over de kanalen en werden gehuisvest in de Carré" (1).

De wagen van het "Kristen Syndicaat" viel niet in de prijzen. Historisch en demografisch bekeken illustreerde hij nochtans een van de belangrijkste feiten uit de Geschiedenis van Lot: de komst van ruim 300 Waaslanders.

Afbeelding 1:Wagen 9: ST. NIKLAAS - STEENDORP - TEMSCHE.

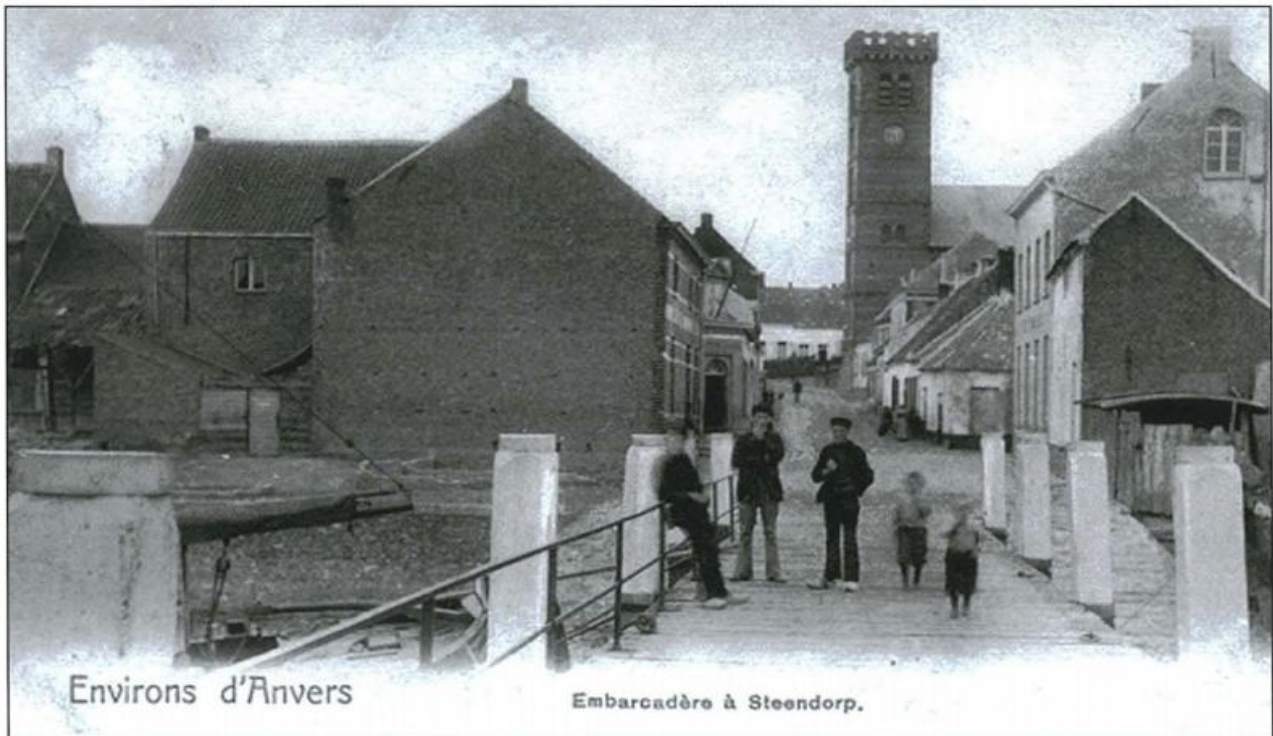
Op de foto van praalwagen nr. 9 lezen we de namen van drie Wase gemeenten: SINT-NIKLAAS - STEENDORP - TEMSCHE. Slechts een paar families kwamen uit Sint-Niklaas en Temse. De overgrote meerderheid, een 45-tal, kwam uit STEENDORP (toen een wijk van BAZEL aan de Schelde). Steendorp is vandaag een deelgemeente van Temse, Bazel een deelgemeente van Kruibeke.

Wagen negen, de omschrijving van de thematiek en de foto vormen een uniek historisch document. Het is de enige bron waarover we beschikken met informatie over de wijze waarop deze families (ruim 280 personen) uit STEENDORP in de CARRE geraakten: per trekschuit.

Met hun geringe bezittingen scheepten ze in op een trekschuit die aangemeerd lag aan de "Embarcadère" te Steendorp, op het einde van de Gelaagstraat, daar waar de schuiten werden geladen met bakstenen. Dan ging het stroomafwaarts tot Rupelmonde.

Ter hoogte van Rupelmonde vaarden ze rechts de Rupel op. Tussen Ruisbroek en Terhagen trokken ze de schuit rechts het kanaal van Willebroek in. Vanaf Anderlecht ging het verder op het Kanaal van Charleroi. Te Lot verlieten ze de schuit en trokken samen naar de Carré, waar voor hen een nieuw leven begon.

Zo moet het ongeveer gegaan zijn in het najaar van 1865. De meeste families kwamen tussen 4 september en 22 november

Afbeelding 2: Steendorp - de aanlegsteiger.

1865. Enkele volgden tussen 3 september en 20 december 1866 en tussen 19 augustus en 3 september 1867. Later vonden nog enkelen apart de weg naar de "Carré op het Breedveld" (2).

De herinnering aan deze "volksverhuizing" was nog levendig in 1952. Van de echte Waaslanders (geboren te Bazel, Beveren, Sint-Niklaas, Temse, Tielrode, Waasmunster, enz.) waren er toen waarschijnlijk niet veel meer in leven. Kinderen van deze "immigranten", geboren te Dworp, en hun kleinkinderen zagen wagen 9 voorbijrijden en wisten nog uit de mondelinge overlevering dat hun voorouders "per trekschuit" in Lot waren aangekomen.

Er werd in de gezinnen nog regelmatig herinnerd aan het verre Steendorp. Er woonden daar immers nog vele familieleden.

Twee anekdotes m.b.t. tot mijn eigen familie, eveneens afkomstig van Steendorp, zijn mij bijgebleven.

Steendorp ligt aan de Schelde. In zowat elke familie waren er schippers. Ik heb mijn vader Jan Baptist Blyweert, zoon van Alexander Blyweert (° Bazel 25 februari 1859 - + Lot 05 februari 1926) en andere familieleden vaak horen vertellen dat zij zich tijdens de tweede wereldoorlog op zekere dag naar het Sas haastten. Daar lag een schip van een familielid uit Steendorp. Zij hoopten er wat steenkool te krijgen.

2 Bazel Modern Archief,
n° 30c. Register van uittredingen
1837-1867, Rijksarchief
Beveren-Waas.

Afbeelding 3: Vaarwel Steendorp.

Afbeelding 4: Rechts de Rupel op.

teruitgang. Bazel is de grote uitzondering (- 359 inwoners). Op afstand volgt Temse (- 134 inwoners, van 8316 naar 8162).

Bazel

31 december 1863: 5178(4)
 31 december 1864: 5188(6)
 31 december 1865: 4829 (- 359)(8)
 31 december 1866: 4655 (- 174)(10)
 31 december 1867: 4672(12)

Dworp

31 december 1863: 3641(5)
 31 december 1864: 3827(7)
 31 december 1865: 4101 (+ 274)(9)
 31 december 1866: 4009 (- 92)(11)
 31 december 1867: 4091(13)

Tabel 1: Bevolkingscijfers voor Bazel en Dworp.

4 *Royaume de Belgique, Documents Statistiques publiés par le département de l'intérieur avec le concours de la commission centrale de Statistique, Tome X, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1866, blz. 51.*

5 id als 4, blz. 44.

6 id als 4.

7 id als 4, blz. 44.

8 *Royaume de Belgique, Documents Statistiques publiés par le département de l'intérieur avec le concours de la commission centrale de Statistique, Tome XI, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1867, blz. 91.*

9 id. als 8, blz. 80.

10 *Statistiques de la Belgique, Population Recensement Général (31 décembre 1866), Publié par le ministère de l'intérieur, Bruxelles, 1870, blz. 62.*

11 *Royaume de Belgique, Documents Statistiques publiés par le département de l'intérieur avec le concours de la commission centrale de Statistique, Tome XIII, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1869, blz. 103.*

12 id. als 11, blz. 114.

13 id. als 11.

14 *Geuren en Kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant 19de en 20ste eeuw, onder redactie van Jan De Maeyer en Peter Heyrman, Uitgeverij Peeters, Leuven, 2001, blz. 62-63.*

In het kanton Halle kennen ook Ruisbroek en Sint-Pieters-Leeuw over dezelfde periode een grotere dan gemiddelde bevolkingstoename, respectievelijk + 96 (van 1464 naar 1560) en + 39 (van 4846 naar 4885).

De gestadige groei van de bevolking van Dworp werd gestopt in 1866. Er was zelfs een niet onaanzienlijk verlies van 92 inwoners. De oorzaak was de grote cholera-epidemie die heel Europa teisterde in het jaar 1866. Het was de ergste epidemie van de eeuw.

"De cholera morbus was een besmettelijke darminfectie die de slachtoffers opzadelde met een hevige diarree, voortdurende braakneigingen en pijnlijke spierkrampen. Zonder behandeling volgde binnen de vier dagen de dood. Heel Europa had er onder te lijden. De cholera sloeg toe in 1831-1832, in 1848-1849 en 1854-1859 en nogmaals in 1866. Een laatste opstoot kwam er in de jaren 1892-1893, maar de epidemie kon worden ingedijkt dankzij de vooruitgang van de wetenschap. In 1883 had de Duitser Robert Koch de cholera-bacterie kunnen identificeren en kon aan een vaccin worden gewerkt... De hoge mortaliteit was bovendien te verklaren door het feit dat bijna niemand werd gevonden om de choleralijders te verzorgen... De overledenen werden 's morgens vroeg of 's avonds laat zonder te veel ceremonie begraven om de kansen op besmetting tot een minimum te beperken." (14)

Gedurende het hoogtepunt van de cholera-epidemie in de "Carré" (augustus-september 1866) verzorgde E.H. Goutstouwers, de eerste kapelaan van Lot, de zieken met grote toewijding in "het hospitaal op het Breedveld".

De overlijdensakten van 1866 vermelden meestal als plaats van overlijden dit "hospitaal".

Het hospitaal was gelegen op het einde van de "Grote Carré", op de plaats waar zich nu het Petanqueplein bevindt.

Afbeelding 7: Hospitaal op het Breedveld - meisjesschool - petanqueplein (Foto 1954).

De ligging kennen we door mondelinge overlevering. Ik kreeg deze inlichting tijdens een gesprek "Bij Vorke" met Julius MINNE op 22 augustus 2003. De echtgenote van Jules, Juliana LASSAUT (...) wist het van haar grootmoeder Juliana VAN NAMEN (° Waasmunster 1 augustus 1865 - † Lot 10 november 1950). Juliana kwam met haar ouders van Sint-Niklaas naar Lot. We behandelen de familie VAN NAMEN en de andere families uit het Land van Waas in een volgende bijdrage, in een volgend nummer.

Ludovicus Petrus Goutstouwers werd geboren te Essen en woonde op het Breedveld. Hij was de zoon van Joannes Goutstouwers en Maria Catharina Vanachtmael. Hij overleed op 24 november

15 Rijksarchief Beveren-Waas, microfilms BS Dworp, overlijdens: nr. 684384 (1864-1865); nr. 713853 (1866-1868).
16 Royaume de Belgique. Documents Statistiques publiés par le département de l'intérieur avec le concours de la commission centrale de statistique, Tome XII, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1868, blz. 98.
17 Steendorp was een gehucht van Bazel tot 20.08.1881. De kern ervan heette het Gelaag, de Gelagen of het Steen-gelaag. Een gelaag of een steengelaag is de gehele uitgestrektheid van een steenbakkerij met grond en alles wat er toe behoort. De arbeiders heetten er gelaagwerkers of steenbakkers.

1866, 36 jaar oud (akte 209 - BS Dworp).

In de Historische Stoet van 31 augustus 1952 herinnert wagen nr. 8 aan deze periode "Pastoor Goutstouwers en de cholera, uitgebeeld door de K.A.J. In 1866 heerste een verschrikkelijke cholera-epidemie in Lot. E. H. Goutstouwers, eerste kapelaan van Lot, verzorgde de zieken met dappere toewijding. Hij stierf als slachtoffer in 1867".

De Goutstouwersstraat zorgt er voor dat hij niet wordt vergeten.

We maakten een telling van het aantal sterfgevallen te Dworp voor de jaren 1864 tot 1868:

1864: 108; 1865: 149; 1866: 217; 1867: 92; 1868: 106 (15).

Voor het jaar 1866 telden we in totaal 217 sterfgevallen: in januari: 6; februari: 5; maart: 14; mei: 6; juni: 6; juli: 12; augustus: 51; september: 87; oktober: 11; november: 2 en december: 8.

In augustus en september 1866 woedde de cholera-epidemie in alle hevigheid. Vooral de Carré te Lot werd getroffen. De bevolkingsconcentratie in deze arbeiderswijk werkte de besmetting in de hand. Na twee maanden was het ergste leed geleden.

In deze twee maanden stierven in de Carré een 70-tal mensen waaronder een 25-tal Waaslanders. Sommige Wase families werden zeer zwaar getroffen:

In het gezin van Jan Baptist Verhulst x Rosalie De Wachter overleden niet enkel de vader maar ook vier kinderen. De moeder bleef achter met 5 kinderen.

In het gezin Andreas Steveninck x Paulina Varewijck stierven naast de vader ook drie kinderen. De moeder bleef achter met de oudste dochter.

De officiële statistieken vermelden voor 1866 in totaal 212 overlijdens in Dworp (wij telden 217 overlijdensakten): 141 personen stierven aan cholera; 71 aan andere ziekten (16).

Het waarom

Wat zette er tientallen families toe aan Steendorp te verlaten en naar Lot te trekken om er te gaan werken in de fabriek van Scheppers? Hoe kwamen de bewoners van "De Gelagen" (17) te weten dat er te Dworp werk en huisvesting op hen wachtte?

Hoe is te verklaren dat ze nu juist in het najaar van 1865 vatbaar bleken voor de argumenten van de "ronselaars"?

Als antwoord op de eerste vraag kunnen we zeggen dat ze zoals de meeste emigranten, zowel gisteren als vandaag, een betere toe-

komst verhoopten, voor zichzelf en voor hun familie.

We vonden echter nergens concrete gegevens m.b.t. arbeidsvoorwaarden en lonen in de steenbakkerijen van Steendorp voor de periode rond 1865.

August De Winne verwees in een artikel over "De Steenbakkers" naar een arbeidsenquête van 1886 waarin de patroons zelf de kwalen aanstipten die de steenbakkersnijverheid teisterden: alcoholisme, het trucksysteem (18), de betaling in koopwaar, de overdreven lange werkdagen en de kinderarbeid. *"Een arbeider verklaarde dat tijdens de lange zomerdagen kinderen van zeven jaar zonder onderbreking werkten van vier uur 's morgens tot negen of half tien 's avonds. Voor de maaltijden kregen ze maar een uur rust. Als het 's morgens niet lukte ze wakker te krijgen, kleepte de moeder ze aan terwijl ze nog sliepen; de vader of een buur bracht ze naar de werf. Als de arme schapen daar nog altijd sliepen, wierp men ze koud water in het gezicht om ze te wekken..."* (19)

In hetzelfde artikel, oorspronkelijk verschenen in Le Peuple in het jaar 1901, beschreef A. De Winne op indringende wijze de werk-omstandigheden in een *"arm steenbakkersdorp op de linkeroever van de Schelde: Steendorp."* (20)

Tussen 1886 en 1901 werden door een aantal wetten de meest schreeuwende misbruiken uitgeroeid. De wetten werden bij gebrek aan afdoende inspectie echter niet altijd nageleefd. Niettemin kregen de steenbakkers hun loon in geld, was het trucksysteem volledig verdwenen en was het verboden kinderen onder de twaalf in de steenbakkerijen te laten werken. Maar toch...

"Steendorp, een mooie, passende naam! De kleine, lage huisjes zijn met de stenen van de streek opgetrokken. Zelfs de kerk is met de grond van het dorp gebouwd. Ze ziet er bijna even miserabel uit als de steenbakkershuisjes. God zelf is hier met een armoedig huis tevreden, om niet te zeer te spotten met de armoede van deze droevige streek..."

De steenbakkerijen strekken zich uit over een enorme oppervlakte. Op de tafels, die twee- tot driehonderd meter lang zijn, drogen de gele bakstenen die van bij de vormers komen, in de zon. Onder loodsen van dezelfde lengte gaat het drogen voort en de gedroogde stenen bakt men daarna in grote ovens. Jonge meisjes duwen, barrevoets, kruitwagens vol bakstenen voor zich uit en steken de stenen zelf in de oven.

We zijn vlakbij de putten. Het zijn grote kuilen, gevuld met zwarte, vette klei... Als de putten eenmaal leeggehaald zijn, gebeurt er haast nooit nog iets met de grond. De klei wordt gewoonlijk in de herfst opgehaald en men laat er een hele winter lang vorst, zon en andere weerinvloeden op inwerken, waardoor de klei verbrokkelt en een betere kwaliteit

18 Trucksstelsel: stelsel van gedwongen winkelnering, waarbij de arbeiders hun loon niet in geld, maar in goederen of bons voor goederen ontvangen (Modern Woordenboek, vijfde druk, J. Verschuere, 1933, Brepols, Turnhout, blz. 1833).
19 DE WINNE August, Door Arm Vlaanderen, Uitgeverij Van Halewyck, Leuven, 2001, blz. 48.

Het boek is een vertaling van de Franstalige editie van 1902, "A travers les Flandres" (Société Coopérative "Volksdrukkerij", Gand). Dit oorspronkelijk boek was dan weer een bundeling van de artikels die August De Winne in 1901 in Le Peuple publiceerde.

August De Winne was journalist voor Le Peuple vanaf 1891. Met deze en andere artikelen waarin hij de mistoestanden in landbouw en industrie aanklaagde, bouwde hij een grote reputatie op. De Winne werd na de Eerste Wereldoorlog directeur van Le Peuple, en in 1921 hoofdredacteur. Hij stierf in 1935.

20 Steendorp werd een zelfstandige gemeente bij K.B. van 20 augustus 1881.

krijgt. Als ze klaar is om bewerkt te worden, zuivert een arbeider de klei van stenen en maakt er grote aardkluiten van. Een helper kneedt elk van die kluiten met zijn twee handen en verdeelt ze in kleinere kluiten. Die brengt hij naar de werktafel van de meesterarbeider, de modeleerder of vormer, die voor de eigenlijke fabricage instaat.

De vormer werkt met een aantal houten lijsten of modellen en met een houten mes. Hij plaatst een lijst op zijn tafel, bestrooit ze met zand zodat de klei er niet aan vastkleeft en vult ze op met aarde. Hij drukt de klei dan met de hand samen en effent met zijn mes de bovenste oppervlakte. De steen die hij zo gevormd heeft, geeft hij aan een helper, de drager, die hem op een tafel gaat neerleggen. Een tafel is een grote, rechthoekige, volledig platte oppervlakte van 1500 tot 2000 m², waarop men de stenen droogt. Dit werk werd vroeger aan kinderen van zes en zeven jaar toevertrouwd. Het drogen gaat voort onder de loodsen. Daarna moesten de stenen alleen nog in speciale ovens gebakken worden.

Voor ons delft een man klei uit een put. Hij heeft zijn broek tot aan de knieën opgestroopt. Zijn blote benen zitten onder het slijk. Zijn hemd staat open, je ziet zijn magere behaarde borst. Zijn gerimpeld gezicht is geel, het heeft de kleur van de grond. Zijn haren en wenkbrauwen zijn grijsachtig wit en lijken door de zon verschroeid. Ik vraag hoe oud hij is.

'73 jaar' zegt hij, terwijl hij even uitblaast met de spade onder zijn arm. 73 jaar en hij werkt nog ! ...

Afbeelding 8: Een vormersploeg.

'En hoeveel verdien je?'

Negen frank per schip, het is te zeggen per 12.500 stenen. De beste arbeiders kunnen twee schepen, of twee schepen en een half per week wegvoeren. Ik moet het natuurlijk rustiger aan doen; ik haal hooguit een schip. We werken vooral in de winter. Als het één dag regent, kunnen wij twee dagen niet werken, want we moeten het water laten uitpompen. In de zomer werken we zestien uur per dag. Dan ben je 's avonds doodmoe!...

We komen bij een tafel. Een vormer staat er aan zijn werktafel. De kleikluiten die zijn helper klaargemaakt heeft, werpt hij in een vorm. Krachtig duwt hij met beide handen de aarde bijeen. Wat er te veel is, neemt hij met zijn houten mes weg. Nog twee andere helpsters, twee jonge meisjes, leggen de stenen op de grond. Het werk van de vormer is buitengewoon lastig. Om een idee te geven: tijdens een werkdag van zestien uur maakt hij gemiddeld tienduizend stenen: dat zijn meer dan tien stenen per minuut! Je moet de ongelukkige op dit akelige plein onder de brandende zon zien werken. Alles is in beweging: de armen, het hoofd, de romp, de benen. Uit de borst ontsnapt een geweldige 'han' telkens als het mes over het raam gaat. De man is drijfnat van het zweet: het loopt langs zijn gezicht, zijn armen en benen. Je vraagt je verwonderd en treurig af hoe een mens zestien uur lang dit onmenselijk werk kan volhouden.

De vormer krijgt 45 centiem per 1000 stenen: op mooie zomerdagen, als hij zestien uur werkt, verdient hij zo ongeveer 4,50 frank. De drie helpers samen verdienen ook 45 centiem per 1000 stenen. De stenen in de oven steken en ze er weer uithalen - een werkje voor vrouwen - brengt 35 centiem op, nog altijd per 1000 stenen...

'Heb je al geprobeerd deze arbeiders te organiseren?' vraag ik aan Van Hoeylandt. 'Ja, maar gemakkelijk is het niet. Negentig procent kan helemaal niet lezen...'

Als we terug op weg zijn naar Temse zien we in een bocht op een tiental meter van ons een put met vuil, stilstaand water. Het is een rotkuil. Drie arbeiders staan er in te werken met de modder tot aan hun buik. 'We gaan eens kijken' zegt Van Hoeylandt.

Nauwelijks heb ik enige stappen gezet, of ik moet al wegvluchten. Ik stik, ik heb zin om te braken, zo walgelijk is de verrotte lucht die uit de put opstijgt. Het vlas dat in de Leie geroot wordt, parfumeert de omgeving ook niet dadelijk, maar zo'n stank, dat heb ik nog nooit meegemaakt. Voor de arbeiders in de put is het lachen geblazen als ze zien hoe misselijk ik word..." (21)

Op de tweede vraag blijven we het antwoord schuldig. In de Wase archieven vonden we geen enkel document dat verwijst naar deze uittocht. De processen-verbaal van de zittingen van het Schepen-

21 id. als 19, blz 50-52.

22 Fotoalbum: *Société Anonyme de Loth Belgique. Peignage & Filature de Laine. Tissage Mécanique. Teinture et Apprêts*, 1881.

23 POTTIER Werner, *De bouw van de fortengordel rond Antwerpen volgens het plan Brialmont (1859-1882)*. Verhandeling tot het verkrijgen van de graad van licentiaat in de geschiedenis, Gent 1984. POTTIER Werner, *De bouw van de fortengordel rond Antwerpen*. Verschenen in *Vesting Antwerpen - De Brialmontforten*, eindredactie Piet Lombaerde, Pandora.

Met dank aan Roger Colaes (Hollebeek 70 Temse), die een publicatie voorbereidt over de Geschiedenis van de steenbakkerijen van Steendorp.

24 Fotoalbum: *Société Anonyme de Loth Belgique. Peignage & Filature de Laine. Tissage Mécanique. Teinture et Apprêts*, 1881.

25 Een linie is een reeks van verdedigingswerken die elkaar ondersteunen.

college van Bazel van 1850-1872 zijn zoek.

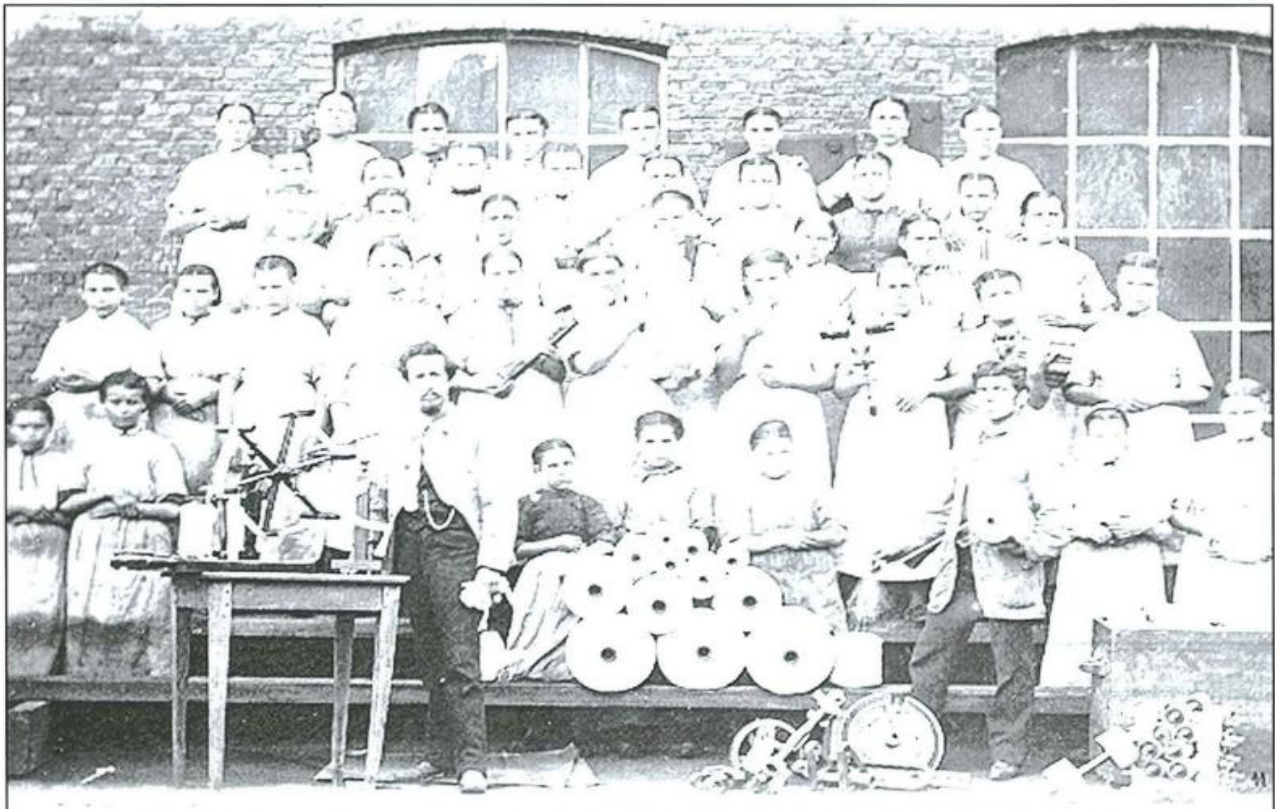
Velen van de bewoners van "Het Gelaag", steenbakkersknechten van beroep, waren ongeletterd. Aanplakbrieven in de herbergen kwamen er dus vast niet aan te pas.

We kunnen enkel gissen. Waarschijnlijk brachten "ronselaars" de steenbakkersgasten samen in een of andere herberg van Steendorp en overtuigden hen daar van de betere toekomst die hen wachtte te Dworp: verzekerd werk voor heel het gezin gedurende het ganse jaar, hogere lonen, onderwijs voor de kinderen en nieuw gebouwde woningen. Hun overtuigingskracht was zo groot dat ruim 280 inwoners van Steendorp hun dorp aan de Schelde verlieten.

Het antwoord op de derde vraag staat in nauw verband met de militaire geschiedenis en strategie van die tijd. (23)

Na de onafhankelijkheid van België werd stilaan afgestapt van de "linies" (25) en "barrièrestedes" (26) die in het zuiden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden opgericht waren om het land te verdedigen. (27)

In 1848 besliste de legerleiding één grote solide vesting op te richten te Antwerpen: de Schelde vormde er een natuurlijke hinderenis; de omliggende polders konden onder water worden gezet en bij een Franse aanval rekende men op hulp via de zee van vooral Engeland. Op 20 augustus 1859 namen de Kamers het wetsontwerp aan, dat bepaalde dat Antwerpen het nationale reduit (28) zou worden.

Afbeelding 9: waar staan de Waaslanders? (22)

Afbeelding 10: waar staan de Waaslandsters? (24)

Het uitbouwen van Antwerpen tot nationaal reduit omvatte het bouwen van een nieuwe omwalling en een fortengordel van acht grote polygonale (29) forten, een gigantische onderneming. De uit te voeren metselwerken werden geschat op 1 miljoen m³, binnen de vier jaar te voltooien. Dit betekende minstens 250 miljoen bakstenen per jaar. De werken werden toegewezen aan de Brusselse Compagnie Générale de Matériel des Chemins de Fer.

De vraag naar bakstenen nam plots sterk toe met het gevolg dat de prijs de hoogte inging. Als reactie op die prijsstijgingen besloot de Compagnie Générale voor eigen rekening bakstenen te produceren. Hiertoe werden bestaande steenbakkerijen opgekocht maar ook nieuwe opgericht. In 1860 kocht de maatschappij te Bazel verschillende gelagen die meestal eigendom waren van graaf Vilain XIII. (30)

In Bazel werden 750 arbeiders ingeschakeld, met een productiecapaciteit van 50 miljoen bakstenen.

Het werk werd door de Compagnie Générale opgeleverd in 1865. (31)

De gevolgen laten zich raden. De capaciteit van de steenbakkerijen lag zeer hoog, maar na de voltooiing van de forten was er plots veel minder afzet van stenen. In vergelijking met vroeger was het aantal steenbakkerijen flink gestegen. Dit alles moet er toe geleid hebben dat de productie van bakstenen, eigenlijk bruusk, op een

26 Barrièresteden zijn de steden genoemd in het barrièretraktaat.

Barrièretraktaat: het verdrag in 1715 te 's Gravenhage gesloten betreffende het leggen van een barrière (rij van vestingen) in de Oostenrijkse Nederlanden. Het was gericht tegen Frankrijk en werd gesloten tussen Karel VI van Duitsland, Engeland en de Verenigde Nederlanden.

27 STOCKMAN P. en EVERAERS P., *Frontier Steden en Sterckten*, *Vestingwerken in Oost-Vlaanderen en Oost-Zeeuws-Vlaanderen 1584-1839*, Uitgeverij De Maelstede, Hulst, 1997.

28 Reduit: klein gesloten verdedigingswerk in een grote vesting dat als laatste toevluchtsoord moest dienen.

29 Polygonaal: veelhoekig.

30 Burggraaf Alfred Vilain XIII, burgemeester van Bazel sinds 1856. Op 14 juli 1779 werd Philip Louis Vilain XIII (° Gent 17 december 1778) Heer van Wissekerke (Heerlijkheid van Bazel). Hij was toen nog geen volle zeven maanden oud. Hij is niet lang Heer van Wissekerke gebleven. In 1794 trokken de Franse legers ons land binnen en werd het bij de Franse Republiek ingelijfd. Alle heerlijkheden, heerlijke rechten en titels werden afgeschaft. De familie bleef echter dominant aanwezig. Tussen 1800 en 1939 leverde de familie Vilain XIII onafgebroken de burgemeester van Bazel.

31 De voorafgaande investeringen van ongeveer 10 miljoen frank en het betalen van een waarborg van 1 miljoen frank zorgden ervoor dat de Compagnie Générale al vlug twee leningen moest afsluiten om dat alles te financieren. Uiteindelijk leidde de uitvoering van die reusachtige onderneming tot de ondergang van de Compagnie Générale. Het faillissement werd uitgesproken in 1867.

32 Hoe wist de directie van de weverij te Lot van het bestaan van een arbeidsreserve te Steendorp? Volgende veronderstelling lijkt ons aannemelijk, zij het onbewezen: in de salons van Brussel kunnen bestuurders of aandeelhouders van weverij de Scheppers en van de Compagnie Générale de Matériel des Chemins de Fer elkaar hebben ontmoet en informatie hebben uitgewisseld.

33 DE WILDE Peter, *Archiefbeelden Kruibeke, Bazel ~ Rupelmonde*, Alan Sutton, 2002, blz. 102. Met dank aan Peter De Wilde, Redactiesecretaris van de Heemkundige Kring Wissekerke.

lager niveau kwam te staan met een prijsdaling van de stenen en een vermindering van de werkgelegenheid als gevolg. De "gelaagwerkers" van Steendorp werden nu vatbaar voor de argumenten van de "ronselaars" van Scheppers. (32)

Een toemaatje

Het blijft ons verbazen dat we in het Modern Archief van Bazel geen enkele verwijzing vonden naar de grootste emigratiegolf die de gemeente ooit kende. Een mogelijke verklaring is de toenemende vervreemding van de parochie van Steendorp, bevolkt door arbeiders en steenbakkersbaronnen, en de moederparochie van Bazel, vooral bewoond door landbouwers. Dit werd nog in de hand gewerkt door het feit dat de Steengelagen op driekwart uur afstand van Bazeldorp lagen. In de winter was de weg die naar de parochiekerk van Bazel loopt onbegaanbaar. Op 2 juni 1828 werd begonnen met de bouw van een eigen kerk die ingewijd werd op 27 december 1830. Het Koninklijk Besluit van 3 februari 1835 maakte van het Gelaag een zelfstandige parochie. Op 20 augustus 1881 tenslotte werd Steendorp een zelfstandige gemeente. Op 1 januari 1977 werd Steendorp een deelgemeente van Temse en niet van Bazel.

Kon het "die van Bazel" niet veel schelen, op de Gelagen moet het vertrek van een 45 tal families ongetwijfeld beroering hebben verwekt. Hoe reageerde Modest Fonck, pastoor van Steendorp sinds 1861, op het verlies van 10 à 15 procent van zijn parochianen?

Afbeelding 11: Alfred Vilain XIII: 1810-1886. (33)

In een artikel van Jan Art (35) lezen we "Alfons Vilain XIII (36) burgemeester van Bazel en ook van de 'briquetteries', het toen nog niet zelfstandige dorp Steendorp, schrijft de bisschop op 30 september 1867 "qu'il me sera impossible dorénavant d'inviter Mr. le curé des Briquetteries aux diners que je donne aux membres du clergé de mon canton". Immers, zijn zoon had de pastoor opgepikt op zijn koets om hem van het station van Beveren naar Bazel te voeren en "Mr. le curé" was begonnen uitvaren tegen het slechte beheer dat de inwoners van Steendorp ondergingen, en dit op een hevige toon. Vilain XIII vraagt de pastoor van standplaats te veranderen."

Mogelijk achtte pastoor Fonck de burgemeester en het gemeentebestuur van Bazel verantwoordelijk voor de uittocht van zijn parochianen.

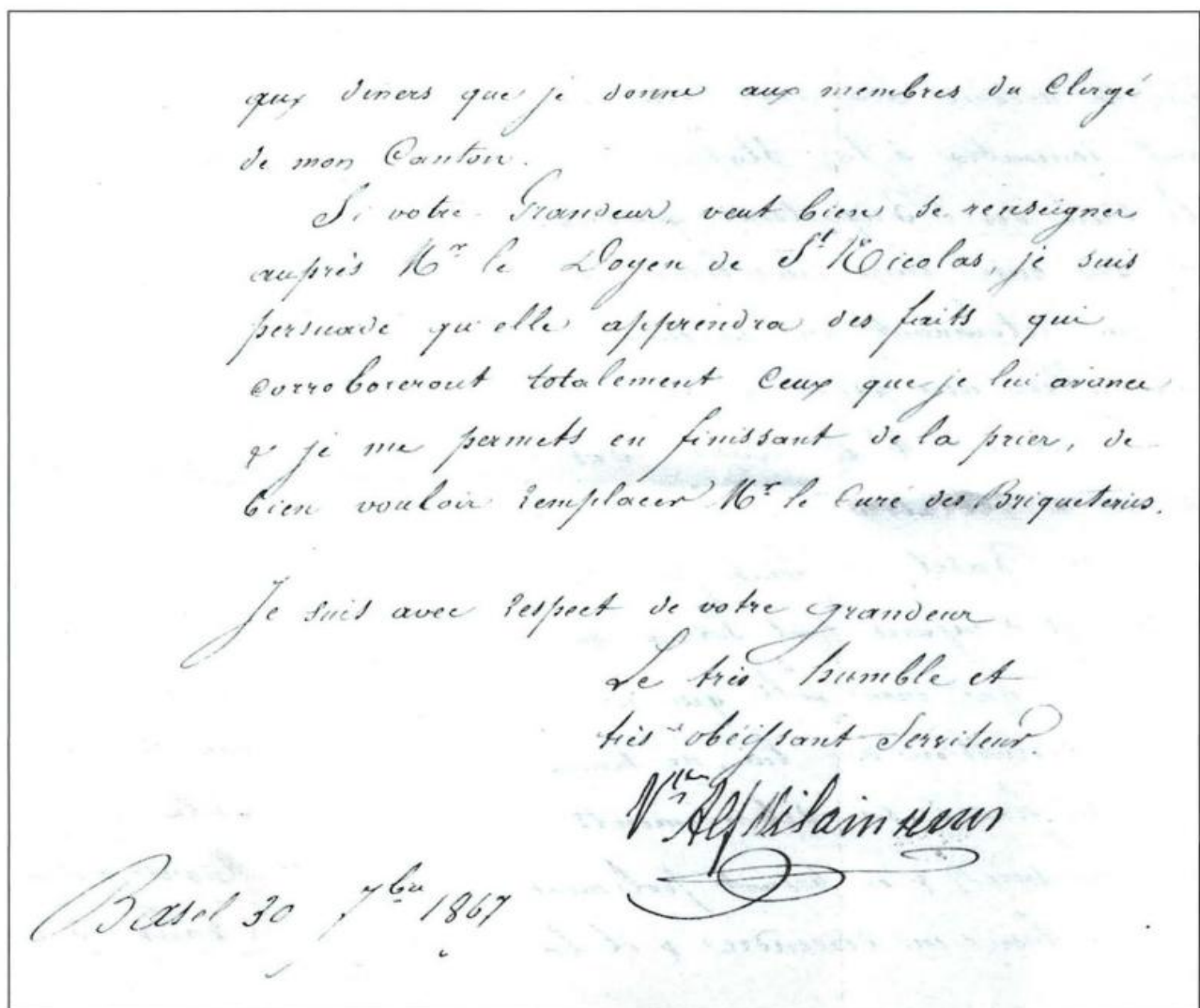
Jan Art toont met tal van voorbeelden aan dat bij zo'n verzoek van de plaatselijke adel of de voormannen van het politieke leven, de belangrijkste weldoeners van de diocesane werken, een pastoor

34 Bisschoppelijk Archief Gent BXXIIa 186 (PB III 51), 30 september 1867.

Met dank aan kanunnik Ludo Collin en Mevrouw Verbruggen.

35 ART Jan, Kerkelijke Structuur en Pastorale Werking in het Bisdom Gent tussen 1830 en 1914, In Standen en Landen LXXI, UGA, Kortrijk-Heule, 1977, blz. 121.

36 Het is Alfred Vilain XIII en niet Alfons.

Afbeelding 12: Slot van de brief van Alfred Vilain XIII aan de bisschop van Gent (34)

37 id. als 33, blz. 120.
38 SCHOKKAERT Luc, e.a.
*Bibliografisch repertorium van
de priesters van het bisdom
Gent 1802-1997, Deel I,*
Kadoc, Leuven, 1997, blz. 239,
nr. 2499.

weinig kans had om op zijn plaats gehandhaafd te blijven. (37)

De bisschop van Gent greep deze keer echter niet in en pastoor
Fonck bleef nog tot 1897 parochieherder van Steendorp. (38)
Betekenisvol?

Afbeelding 13: Wapenschilden van Steendorp (links) en Dworp (rechts)

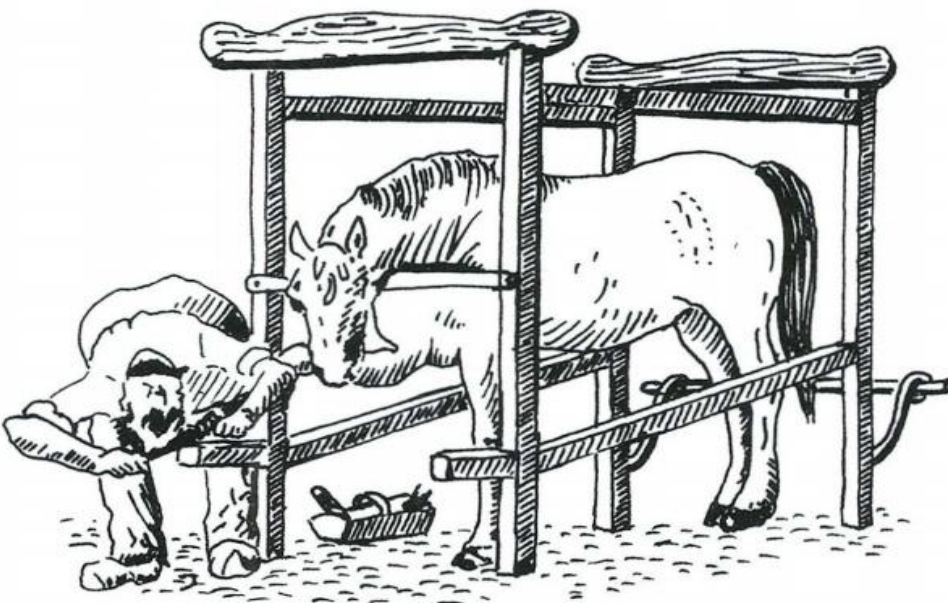
Het hoefbeslag

JAN BRASSINE

"Traveulle" is een dialectwoord dat een halve eeuw geleden nog in de volksmond lag, maar heden helemaal geen deel meer uitmaakt van onze streektaal. Wellicht komt dit doordat de zaak, die achter het woord schuilgaat, uit ons dagelijkse arbeidsveld is verdwenen.

Een "traveulle", in het Standaardnederlands "travalje" (komt niet voor in het Groene Boekje), is een hoefstal, een noodstal, een gestel waar de hoefsmid het dier in vastzet dat hij met hoefijzers wil beslaan. Het bestaat uit vier zware balken die stevig in de grond gemetseld zitten en boven door middel van houten binten zijn verbonden. Tussenin bevinden zich stangen, klampen en riemen die een weerspannige en turbulente viervoeter in bedwang dienen te houden. In feite is het geheel een soort van rechthoekige kooi.

De term "travalje", in het Middelnederlands "travaelge" is ontleend aan het Franse woord "travail" (meervoud: travails), dat in het jaar 1210 voor het eerst in de hier behandelde betekenis wordt gebruikt. Het is natuurlijk verwant aan het Franse substantief "travail" (= arbeid) dat, eigenaardig genoeg, in zijn oorspronkelijke inhoud de notie oproept van pijn, kwelling, moeizame bedrijvigheid: "Une femme en travail" wordt trouwens gezegd van een vrouw die aan het bevallen is!

Afbeelding 1: Een hoefstal of "traveulle", (naar Van Dam 23)

Over de oorsprong van het woord zijn de etymologen het niet eens. De enen laten "travail" afstammen van het Italiaanse "travaglia", dat zelf naar het Latijnse "trabale" is gevormd en waarin we "trabs, trabis" terugvinden, hetgeen "balk" betekent. Anderen, onder wie dr. P. van Veen en drs. N. van der Sijs, auteurs van het Etymologisch Woordenboek van Dale, verdedigen de afkomst van het middeleeuwse Latijn "tripalium" dat bestaat uit "tri" (drie) en "palus, pali" (paal) en een martelwerktuig was.

De definitie "marteltuig bestaande uit drie palen of balken" staat m.i. nogal ver af van de zin die we aan het woord geven en is bovendien erg vaag. Nu, dit ligt een beetje in de lijn van de verwachtingen... want veel zorg besteedden de latijnsprekende mensen niet aan hun paarden. In tegenstelling tot de Kelten, die ten tijde van de verovering van Gallië door Julius Caesar (100 - 44 v.C.) in onze contreien woonden en wier nazaten nog steeds in delen van Bretagne, Wales, Schotland, Ierland en op het eiland Man verblijven. Die Kelten waren dol op paarden en gebruikten ze veelvuldig als rij-, last- en trekdieren. Ze vertroetelden en verzorgden ze tot in de puntjes. Ze vonden het hoefbeslag uit en brachten de techniek ervan op zo'n peil, dat die in de loop der tijden niet is veranderd en tot op heden wordt toegepast.

Natuurlijk zijn er mindere periodes geweest zoals de Middeleeuwen, toen er niet te veel verfijning te vinden was in de beoefening van het beroep. We moeten wachten tot in de 18de eeuw om in Frankrijk de eerste rij scholen te zien verschijnen. De 19de en de 20ste eeuw vormen het hoogtepunt in de paardenfokkerij en in het hoefbeslag. In haast alle takken van de menselijke bedrijvigheid stellen we de aanwezigheid van het paard vast: bij het leger, in de landbouw, in de nijverheid, in het leven van alle dag, wanneer bakker, melk-, groente-, vis-, zand- en kolenboer hun waar aan huis bij hun klanten komen afleveren. Het gevolg is dat de smid onmisbaar is geworden in de gemeenschap en daar een vooraanstaand lid van wordt. Zijn beroep vergt vaardigheid, kunstzin en lichamelijke kracht. En wellicht staat de hoefsmid nog een trapje hoger, want van hem hangen de frisheid en de paraatheid af van de naaste helper van de mens. Kennis en kunde van het vak worden overgeleverd van vader op zoon. Maar er ontstaan ook scholen waar de techniek van het beroep wordt aangeleerd in specifieke vakken.

In Dworp zijn de smeedkunst en het hoefbeslag nauw verbonden met de familienaam Smulders. In 1857 huwt smid Petrus Smulders (Brussel 1824 - Dworp 1889) met Nathalie Arpartien (Brussel 1833 - Sint-Genesius-Rode 1917). Samen vestigen ze zich in het centrum van het dorp en hebben acht kinderen: twee dochters en zes zoons, van wie er vier smid worden: Karel en Jeroom, die naar Alseberg trekken, en Jaak en Jan-Baptist die in hun geboortedorp blijven. De

jongste, Jan-Baptist (Dworp 1866 - 1947), richt zijn zaak op aan het huidige nummer 521 van de Alsebergsesteenweg, niet ver van de plaats waar zijn vader is begonnen. Hij beoefent er al de takken van de smederij en mag weldra bogen op een ruime clientèle. Zijn zaak is centraal gelegen en makkelijk te bereiken voor landbouwer, industrieel of particulier.

In 1895 is hij getrouwd met Maria Anna Dedecker (Alseberg 1865 - Dworp 1951). Het gezin telt vijf kinderen in leven: de dochters Lea, Martha en Joanna en twee zonen: Omer (Dworp 1896 - Ukkel 1978) en Arthur (Dworp 1903 - Brussel 1974). Als jongeling werken de twee broers mee in de zaak. De laatste beoefent vooral het hoefbeslag, terwijl de oudste voorkeur toont voor mechanica en elektriciteit. Zijn ideaal is ingenieur te worden. Maar het is oorlog en van studies is er geen sprake en... vader Jan-Baptist heeft besloten dat ook hij hoefsmid zou worden.

Na de wapenstilstand in 1918 laat Omer zich inschrijven in de in 1904 gestichte Hoefsmederijschool aan de Léon Delacroixstraat te Anderlecht, op een tweehonderd meter van de Slachthuizen. Gedurende twee jaar volgt hij er de lessen, die op zondagmorgen worden gegeven. Niet alleen de praktijk en de finesses van het beroep worden er onderwezen, ook vakken als de anatomie van de paardenbenen en -voeten, de werktuigenkennis en de vorm en structuur van de talrijke hoefijzers. Want er zijn er tientallen soorten: die bestemd voor de voor- en achtervoeten, de rechter- en de linkerijzers, de ijzers voor zware trekpaarden, de lichtere voor rijpaarden, dravers, veulens, ezels, pony's, hoefijzers die verschillen al naar gelang van de plaats van herkomst, bijzondere soorten die gebruikt worden om een voet te genezen of om de gang van het dier te verbeteren.

Naast het beslag, dat later wordt besproken, is het smeden van het ijzer zelf een hoofdbestanddeel van de cursus. Een ijzer bestaat uit de "toon" of voorgedeelte, dan zijn er de twee zijgedeelten en achteraan de twee "verzenen" die de hiel vormen. Helemaal vooraan bevindt zich de "lip", een opstaand lipvormig gedeelte, dat het naar achter schuiven van het ijzer moet verhinderen. In de hele lengte van het ijzer bevindt zich de "rits", een gleuf waarin met een stamper gaten worden geslagen die bestemd zijn voor de nagels. In vroegere tijden werden de hoefnagels door de smid zelf gesmeed. Hedendaags worden ze in fabrieken in velerlei maten en vormen gefabriceerd, net zoals de hoefijzers zelf die als halffabrikaten worden verhandeld.

Om vroeger een ijzer te vervaardigen kapte de smid een stuk af van een staaf, de "staafmast" geheten, dat hij met hamer en hoefijzersmeedtang op het aambeeld bewerkte, na het meermaals in het smidsvuur te hebben geheet. Om tot de definitieve vorm van het stuk te komen moest de ambachtsman een beroep doen op al zijn ervaring en zijn vaardigheid. Na voltooiing werd het weggehangen voor het beslag, dat in verschillende fases verloopt.

Afbeelding 2: De Smidse Smulders in Calevoet. Hier werden de paarden van de brouwerij Van Haelen beslagen.

1. Jules Smulders
2. Maurice Vanderlinden (Laarheide - Beersel)
3. ?
4. Van Holder Felix (Huizingen 1903-1992)
5. ?
6. Harry Dubois (Neerders - Huizingen)
7. ?

In de eerste plaats wordt het oude ijzer van de hoef verwijderd. Dit gebeurt met verschillende soorten van tangen om de nagels uit te trekken en het ijzer te lichten, het omhoog en weg te halen. Hier moet men voorzichtig te werk gaan om het dier niet te kwetsen. Daarna wordt de hoef met een mes gekapt of besneden. Losse en dode delen worden verwijderd, totdat de voet een normale stand krijgt. Een ervaren smid weet hoeveel hoornachtige massa hij precies moet wegnemen. Met een krabber reinigt hij dan de hoef die men best kan vergelijken met de nagels van een mens. Ook deze dienen regelmatig schoongemaakt, geknipt en gevijld te worden. Nu komt het ogenblik om het nieuwe hoefijzer te plaatsen. Uit de reserve wordt een exemplaar gehaald dat overeenstemt met de voet van het paard. Het wordt in het smidsvuur geheet, op het aambeeld met de smidshamer bewerkt en daarna, terwijl het nog warm is, op de voet gepast. Daarbij komt er een penetrante keratinegeur vrij. De aanpassing gebeurt in twee, drie keren. Telkens worden de verbrande delen afgeraspt en de hoef bijgewerkt. Tot de perfectie nagenoeg wordt bereikt.

Het nagelen is een voornaam onderdeel, want als de nagel "in het leven", d.i. het gevoelige deel van het lichaam doordringt, kan het dier voor lange tijd onbruikbaar zijn. In de hoef van het paard zit een witte lijn. Op deze plaats moet de smid met korte slagen de nagels

door het ijzer in de voet drijven. Hiervoor dient de beslaghamer. Tot de laatste fase, die door de finale opsmuk wordt beëindigd, behoren nog het afknippen, het omplooiën en het vijlen van de hoefnagels. En als de vier voeten elk hun beurt hebben gekregen, kan het dier de travalje eindelijk verlaten...

Afbeelding 3: hoefijzer uit de verzameling van Omer Smulders.

Gedurende zijn "schooltijd" vervaardigt Omer Smulders 72 verschillende ijzers. Vermoedelijk zijn de meeste daarvan gemaakt te Anderlecht. Maar ook in Dworp ziet men hem geregeld aan het aambeeld aan de arbeid. Of bij het beslaan van een paard in de travalje die in de smidse niet ver verwijderd staat van de hoofdingang. Meestal is de grote poort open en voor de schooljongens die na schooltijd naar huis terugkeren is er steeds wat bijzonders te zien. Ook voor de nieuwsgierige voorbijgangers die niet veel om handen hebben...

Zoals de meeste ambachtslui in die tijd baat ook Jan-Baptist Smulders een herberg uit waarvan het uithangbord de volgende sprekende naam draagt: "A la Nouvelle Cavalerie". Binnen, aan de blinde muur, hangt een reusachtig hoefijzer waaraan de 72 proefstukken hangen van de nieuwe meesterhoefsmid. In verband met deze titel vertelt Omer de volgende anekdote: "...Tijdens de plechtige uitreiking van de brevetten te Anderlecht neemt de leraar hoefbeslag het woord en feliciteert ons om onze betoonde ijver. Hij beëindigt zijn korte toespraak met de woorden: ... jullie zijn nu één voor één meesterhoefsmid, maar vergeten jullie vooral niet dat jullie nu pas op de goede weg zijn om het ooit eens te worden...!"

Inderdaad, oefening baart kunst en al doende leert men. Ook in het paardenbeslag, dat na de eerste wereldoorlog een mindere periode tegemoetgaat. De mechanisatie en het gebruik van de benzine en de dieselmotor in leger en landbouw, doen het belang van het paard afnemen en maken het vak van hoefsmid minder aantrekkelijk. In de

Afbeelding 4: diverse hoefijzers uit de verzameling van Omer Smulders.

Afbeelding 5: orthopedische hoefijzers uit de verzameling Omer Smulders.

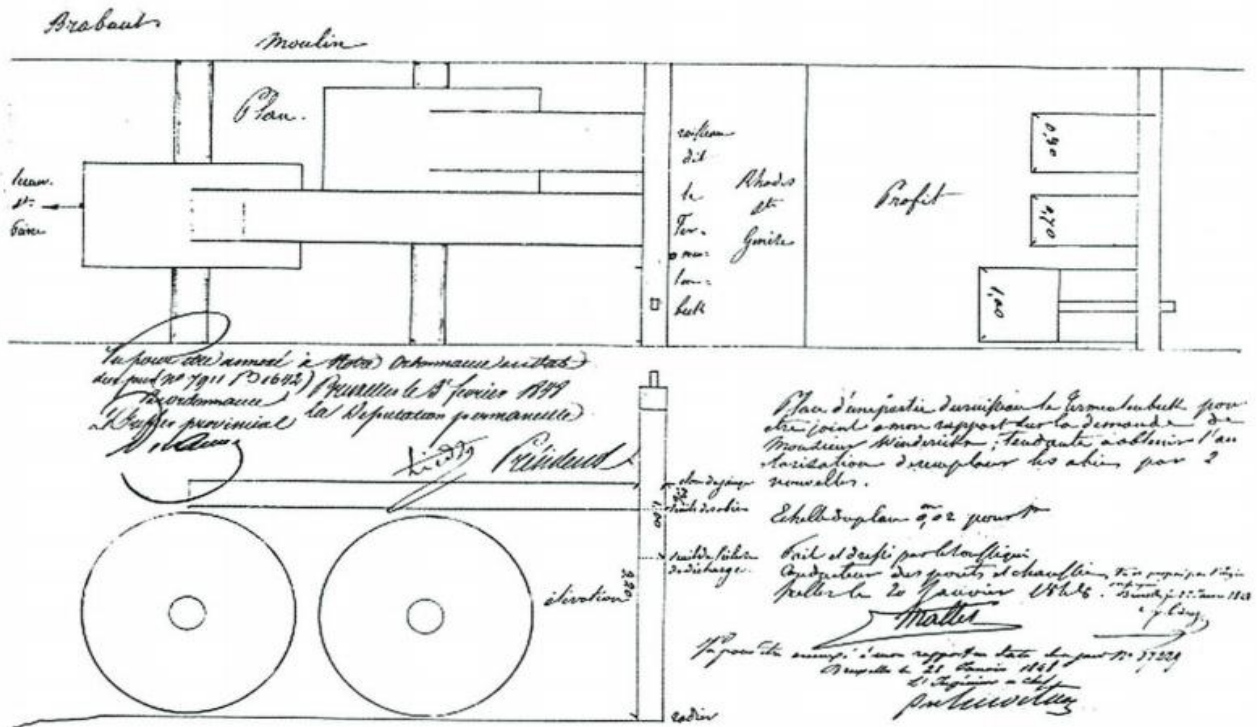
Het verhaal van de Herisem graanmolen

JOS DE GELAS

Het Herisemcomplex is in de laatste jaren algemeen bekend geraakt omwille van de gerestaureerde papiermolen die opnieuw actief is. Minder bekend en zeker niet beschreven in historische werken is de graanmolen van Herisem. Nochtans kunnen bezoekers aan de papiermolen ook de twee koppels graanstenen bewonderen die werden gerestaureerd. De combinatie van papier- en graanmolen binnen eenzelfde complex is bovendien een uniek gegeven. Op de niet minder dan 120 historische papiermolenlocaties die wij onderzochten is Herisem de enige waar er een combinatie graan- en papiermolen werd geregistreerd. Op zich leek dit mij voldoende om het hoe en het waarom van deze combinatie te onderzoeken.

In enkele krachtlijnen kunnen we de geschiedenis van de Herisem-molen als volgt bundelen. In 1536 nam Jan Ingels het initiatief om te Herisem, op grond die hij had verworven van de Kerk van Alsemberg, een papiermolen te bouwen. Het is met zekerheid geweten dat hij daarvoor gebruik maakte van de waterval van een bestaand molencomplex dat op termijn verdween. Vermoedelijk was deze oudere molen één van de slijpmolens die op het domein van Herisem voor kwamen. Archiefstukken en beperkt archeologisch onderzoek op de site steunen deze theorie. Pas in de 18de eeuw, toen de eerste generatie van de Winderickx familie op de papiermolen was, werd een eerste ingrijpende transformatie aan het pand doorgevoerd. In 1778 kreeg Gillis Winderickx toestemming een tweede waterwiel en een tweede schepkuip voor papier te bouwen. Twee generaties later, als de molen eigendom is van Gillis-Franciscus Winderickx, komt een volgende investeringsgolf op gang. De ingrepen zijn dit keer nog veel drastischer zowel waterbouwkundig als structureel. Een compleet nieuwe papiermolen wordt opgetrokken, maar om een bovenslag wiel te bouwen verlegt men over 180 m de loop van de beek. Er komt nu ruimte voor een schepzaal met drie kuipen die gevoed worden met pulp, die geleverd wordt door een 'hollanderkuip'.

Deze molenuitbreiding werd vergund door de Provincie Brabant in 1836. De geplande werken dienden binnen een termijn van twee jaar afgewerkt te worden. De vergunning die erg veel detail bevat over wat zal uitgevoerd worden rept met geen woord over een graanmolen. Vrij kort nadien, in 1843, wordt te Herisem een tweede waterwiel vergund en geplaatst. Waarvoor dit tweede waterwiel diende is minder duidelijk daar de documenten geen verwijzing

Afbeelding 1: Planschets molenwielen 1848 Herisemmolen. Origineel berust normaal bij de Provincie.

bevatten. Ook ontbreken een paar stukken in het dossier. Een bewijs voor de oprichting van een graanmolen ontbreekt compleet. Productiegegevens over de papiermolen wijzen echter in de richting dat de investering te goede kwam aan deze uitbating.

In verschillende latere vergunningen, die bekomen werden van de Provincie Brabant, is nergens een spoor te vinden van de graanmolen. Zelfs een grondig onderzoek zowel onder Dworp als Alseberg leverde geen resultaat op. Dit dubbel onderzoek was nodig daar één waterwiel onder Dworp en één onder Alseberg lag. De grillige grensvorm te Herisem tussen beide gemeenten is een studie op zich waard. De vraag is dan ook of we hier te maken hebben met een spookmolen. Helemaal niet, zoals verder zal blijken uit de mondelinge overlevering en het eigen archief van de Herisemmolen.

Lange tijd was het oudste document het dubbel van een brief van Egidius- Franciscus Winderickx aan de Provincie Brabant van 18/02/1854. De aanvang van de brief klinkt zo: "Le soussigné Egide François Winderickx propriétaire exploitant l'usine n°6 (en même temps papeterie et moulin à grain, située sur le ruisseau le Termeulenbeek à Tourneppe ...)". Het is dus de eigenaar zelf die het bestaan van een dubbelmolen beschrijft. In hetzelfde jaar werd voor de Herisemmolen ook een brandverzekeringspolis afgesloten met daarin volgende aantekening: "Cinq mille francs à la même prime sur la valeur d'un bâti-

ment servant de moulin à farine & à papier mû par l'eau avec séchoir à l'air & magasin contigu; le tout de construction de première classe." Deze twee documenten geven zeker een bovengrens aan voor het oprichten van de graanmolen.

Tijdens de ontmanteling, in voorbereiding van de restauratie, werd een molentrechter gerecupereerd. Daarin waren met een soort spijkers met bolle koppen het getal "1848" en "maatstrepen" aangebracht. Hamvraag was of 1848 overeenstemde met de inrichting van de graanmolen. De kans was groot, daar op verschillende andere plaatsen in constructies de datum was aangebracht van de oprichting, maar een hard bewijs is het zeker niet. Het archief bracht echter raad. Tussen de verschillende aantekeningen van Gillis-Franciscus Winderickx troffen we ook een schrift aan met de maalrekeningen. Het register is, zoals meerdere uit deze periode, zelf samengesteld uit schrijfpapier van de De Meurs fabrieken en een blauwe kaft vermoedelijk uit papier van eigen fabrikaat. De aantekeningen geven op het eerste zicht een verwarrende aanblik daar de registratie niet chronologisch gebeurde. De oudste aantekening luidt als volgt: "1848 Rekening van Ludovicus Sterckx. January 15; 't gemael van 6 veertel tarwe „7,,6". Uit 1847 werden geen maaldata opgetekend. In een afrekening wordt wel verwezen naar afrekeningen van 1847. Deze kunnen echter ook enkel betrekking hebben op leveringen van graanproducten. Dit puzzelwerk geeft aan dat in 1848 vermoedelijk een deel van de papiermolen geofferd werd voor het installeren van een graanmolen. Administratief kennen we een plan dat onderdeel is van een door de provincie afgeleverde goedkeuring over de wijziging van de waterwielen. Er wordt in dat document echter niet verwezen naar het in gebruik nemen van een graanmolen. De datum op de molentrechter stemt dus effectief overeen met het ogenblik dat de graanmolen op Herisem in gebruik werd genomen.

Alvorens op de uitbating van de graanmolen dieper in te gaan, eerst nog enige toelichting bij achtergrond voor de oprichting van het graanmolenbedrijf. Aantekeningen over de papierproductie voor Herisem vertonen in 1847 voor de tweede jaarhelft een scherpe terugval in de productie. Op minder dan drie maanden worden twee van de drie schepkuipen op inactief gezet. In 1848 zou de papierverkoop maar matig hernemen. Verwonderlijk is dit zeker niet. De jonge Belgische economie kent haar eerste zware economische crisis die zelfs grote delen van Europa treft. Samen met een reeks mislukte oogsten dompelde het de bevolking in diepe ellende en hongersnood dreef velen tot emigratie naar de nieuwe wereld. Om zijn eigen inkomen te beschermen reageerde Gillis-Franciscus Winderickx zonder aarzelen. Alle kapitaalinvesteringen werden verschoven van de papiermolen naar het landbouwgebeuren. De graanmolen was een geïntegreerd onderdeel van deze landbouwactiviteiten.

De ombouw gebeurde zeer snel. Op 20 januari 1848 werd reeds goedkeuring bekomen voor de aanpassing die doorgevoerd was aan de waterwielen. De graanmolen liet toe nieuwe inkomsten te genereren waardoor een deel van het verloren industrieel inkomen werd gecompenseerd. In zekere mate kwam er ook een gedeeltelijke compensatie voor verloren tewerkstelling, hoewel we dit niet mogen overschatten. In dezelfde investeringscampagne moet ook de oprichting van de graanschuur te Herisem worden gezien. Volgens mondelinge overlevering werd deze schuur opgetrokken in 1849.

Year	Date	Description	g	s	d
1852	25	gemalen van 2 zitters Noora	29	3	6
	30	by 2 by Noora	1	8	0
	17	by 2 by Noora	1	8	0
	10	by 4 by Noora	1	16	0
	24	by 2 1/2 by Noora	1	10	0
	16	by 2 1/2 by Noora	1	8	0
	23	by 2 by Noora	1	8	0
	29	by 2 by Noora	1	8	0
	29	by 2 by Noora	1	10	0
	29	by 2 by Noora	1	10	0
1851	30	gemalen van 2 zitters Noora	1	16	0
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	6	0
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
	20	gemalen van 1 zitter Noora	1	18	6
1852	8	by 2 by Noora	1	10	0
	5	by 2 1/2 by Noora	1	10	0
	7	by 1 by Noora	1	0	0
	19	by 2 1/2 by Noora	1	6	0
	19	by 2 1/2 by Noora	1	10	0
	18	by 2 1/2 by Noora	1	10	0
	18	by 2 1/2 by Noora	1	10	0
	18	by 2 1/2 by Noora	1	10	0
	18	by 2 1/2 by Noora	1	10	0
	18	by 2 1/2 by Noora	1	10	0

Afbeelding 2: Uittreksel uit register over graanmalen te Herisem 1847-'54.

Een korte analyse van de bijgehouden maalrekeningen geeft aan dat over de periode 1848-'54 gemalen werd voor een vrij beperkt aantal klanten. De voornaamste was de heer Van Stalle. Hij liet niet enkel malen op de graanmolen, maar kocht eveneens aanzienlijke hoeveelheden graan uit de oogsten. Van Stalle liet hoofdzakelijk "tarwe" malen aan "5 stuyvers" per zitter(1). Sporadisch maalde men ook

1 Een zitter was een typische graanmaat. Volgens aantekeningen uit 1856 stemden twee zitters overeen met een zak van 71 kg.

"koren" en "swijnaert" aan "4 stuyvers" per zitter. Dit getuigt van de welstand van deze opdrachtgever. Tarwe in deze periode was een relatief duur consumptieproduct. Van Stalle was echter niet de enige klant. Jan Paesmans uit Alseberg liet ook in hoofdzaak tarwe malen. Meteen de twee belangrijkste klanten van de graanmolen. Bij de kleinere klanten, allen uit de regio, lagen de verhoudingen in zowel aangekochte producten als vermaalde granen totaal verschillend. De kleinere verbruikers lieten hoofdzakelijk koren en swijnaert malen. Uit de aantekeningen en voor zover deze volledig zijn, kunnen we opmaken dat er over de jaren 1851-54, gemiddeld zowat 300 zitters van de verschillende graansoorten werden gemalen. Met de gevraagde maalprijis levert dit slechts een klein inkomen op, niet voldoende om een gezin te onderhouden. Naast de verkopen van granen en het malen is er ook één vermelding van malen en balen. Balen betekent het scheiden van de bloem en de zemelen die voortkomen uit het maalproces. De baalmolen staat afzonderlijk beschreven in de verzekeringspolis van 1854. Her en der staan verder verkopen van boter, patatten, wissien, hooi en papier vermeld in het register.

In het archief van Herisem hebben we geen vervolg op het maalregister aangetroffen. In een bundel, kennelijk uit een register gescheurd, komen enkel verkopen voor van oogstopbrengsten startende met de oogst van 1856. Opmerkelijk in deze gegevens is de aantekening zowel in 1856 als 1857 van de verkoop van belangrijke hoeveelheden tarwe aan de molen van Huizingen. Graan in dergelijke hoeveelheden verkopen als men over een eigen molen beschikt is vreemd. Het gaat duidelijk niet om een kortstondige maatregel wegens een mogelijk technisch defect. Het lijkt eerder op een bewuste keuze. Uit bepaalde stukken van het archief leren we dat in 1853 sterk aan het molencomplex was gewerkt. Wat deze werken inhielden is evenwel nog steeds een raadsel. Voor de periode 1853-'57 beschikken we over een register, doch het omvat enkel gegevens over de papierproductie en geen enkele verwijzing naar het malen van graan. We zullen dus nooit met zekerheid weten wat met de graanmolen gebeurde na 1854, doch het is duidelijk dat in 1858 alle aandacht opnieuw gericht was op de papiermolen. Deze kende plotseling een explosieve ontwikkeling als gevolg van de overschakeling op de productie van karton. In geen tijd waren de drie schepkuipen opnieuw actief. Binnen deze nieuwe ontwikkelingen was blijkbaar geen plaats voor een verdere uitbating van de graanmolen.

Hoewel alles opnieuw geconcentreerd werd op de papiernijverheid zou de graanmolen niet ontmanteld worden. Eén van de twee waterwielen bleef bewaard om occasioneel graan te malen. Bevestiging daarvan vinden we in een verzekeringspolis van Herisem, afgesloten omtrent de vorige eeuwwisseling. In de beschrijving van het

verzekerd patrimonium is aangegeven dat er een graanmolen bestaat met twee koppel stenen welke enkel in exploitatie is voor eigen gebruik. Na een korte periode van commerciële activiteit deemsterde de graanmolen op Herisem weg zonder veel sporen te hebben nagelaten.

Uit de mondelinge overlevering weten we dat de graanmolen voor zijn restauratie het laatst gewerkt heeft tijdens de tweede wereldoorlog. Als niet geregistreeerde watermolen werd door de bezetter geen controle doorgevoerd. Dat het waterwiel draaide, verontrustte niemand. De waterkracht werd ook gebruikt voor de elektriciteitsproductie. Tussen licht en donker kon men dus, zonder argwaan te wekken, clandestien graan malen. De installatie was toen reeds in niet te beste staat. Een nieuwe ondersteuning van de vloer met de molenstenen drong zich op. Een betonnen steunbeer met 1944 als merk, is de stille getuige van deze ingreep die verder geen sporen heeft nagelaten.

Colofon

En het dorp zal duren...

Is het trimestrieel tijdschrift van het
Heemkundig Genootschap "van Witthem" - Beersel

april - juni 2004 - nummer 22 - jaargang 6

voorzitter	Marc Desmedt Dwersbos 109 1650 Beersel 02. 377.27.94
ondervoorzitter	Edgard Winderickx Brouwerijstraat 18 1653 Dworp 02. 380.30.14
secretaris	Michel Vastiau Leeuwerikenlaan 10 1650 Beersel 02. 380.54.38
penningmeester	Piet Van Capellen Boomgaardstraat 12 1653 Dworp 02. 380.35.48

inlichtingen tijdens de kantooruren in het gemeentehuis te Beersel - dienst cultuur
op telefoonnummer 02.356.66.78

Prijs van dit nummer € 6,20 - jaarlijks lidgeld bedraagt € 17, te storten op rekeningnummer
001-3114341-38 van het Heemkundig Genootschap "van Witthem" Beersel, met de vermelding
van naam, voornaam en adres, gevolgd door de aanduiding "LIDGELD".

Werkten mee aan dit nummer: Paul Blyweert, Jan Brassine, Giedo Debusscher, Jos De Gelas,
Marc Desmedt en Liberte Walschot.

Samenstelling: de redactieraad
Verantwoordelijke uitgever: Marc Desmedt

Eindvormgeving en druk: Drukkerij B.V.B.A. Mariën-Deneyer - Dworp

*Heemkundig
Genootschap
"van Witthem"*